

volgende hoofdconclusie: de jaarlijkse bevolkingsgroei was voor 1850 lager dan erna, omdat enerzijds het sterftecijfer na 1850 afnam en anderzijds de arbeidsmogelijkheden in de niet-agrarische sector toenamen. Met andere woorden, de Javaanse vrouw paste haar vruchtbaarheid aan aan de mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Resultaat was een, naar maatstaven van een niet-geïndustrialiseerde samenleving, grote bevolkingsgroei van jaarlijks gemiddeld 1,4 % over de negentiende eeuw.

Boomgaards werk heeft reeds de nodige aandacht getrokken in het buitenland, met name in Australië waar zich een belangrijk gedeelte van de wetenschappelijke discussie over de sociaal-economische geschiedenis van Indonesië afspeelt. In een recent besprekingsartikel in de *Asian studies review* (november 1990) onderwerpt Roger Knight het boek aan stevige kritiek. Naast een meer persoonlijke noot (er zou een selectief gebruik zijn gemaakt van recente literatuur om reeds aangedragen opinies als eigen vondsten te presenteren), haalt Knight de hekel over een van de basisargumentaties van de schrijver. Zijns inziens wordt zonder goede feitelijke onderbouwing door Boomgaard wederom de stelling betrokken dat het cultuurstelsel heeft geleid tot een daling van de levensstandaard van de Javaanse boer. Inderdaad, zo dunkt mij, valt op een calculatie die alle geldinkomsten tot een standaard rijstequivalent converteert en alle niet-agrarische inkomsten buiten beschouwing laat (97-100) wel het een en ander af te dingen. Het lijkt erop dat we weer aan het begin staan van een hernieuwd *standard-of-living* debat zoals dat in de laatste dertig jaar reeds is gevoerd naar aanleiding van het boek van Clifford Geertz.

Boomgaard heeft een moedige poging gedaan een synthetisch werk over een uiterst complex onderwerp te schrijven en verdient daarvoor de nodige lof. Hoe knap dan ook, het probleem van deze studie blijft echter gelegen in de onmogelijkheid legitieme generalisaties te maken op basis van onbetrouwbare cijfermatige gegevens welke geanalyseerd worden aan de hand van kwalitatieve data, die getuigen van een zeer grote lokale en regionale verscheidenheid. De vraag is dus of met dit boek niet een nieuwe mythe over het koloniale Java is geïntroduceerd.

V. J. H. Houben

L. de Gou, ed., *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (2 dln., Rijksgeschiedkundige publicatiën, kleine serie LXV, LXVII; 's-Gravenhage: Bureau der Rijkscommissie voor vaderlandse geschiedenis, 1988, 1990, lxxii + 636 blz., vi + 564 blz., f105,-, f70,-, ISBN 90 5216 002 3, 90 5216 014 7).

Wie het grote aantal studies overziet, gewijd aan de Staatsakten die sinds 1579 en 1581 de federatieve basis van de Nederlandse Republiek bleken te vormen, moet zich wel verbazen over de geringe aandacht die de staatsregeling van 1798 heeft gekregen. Uit de handboeken, van Colenbrander tot Schama, leren wij dat vlak voor die eeuwwisseling de eenheidsstaat werd gevestigd. De rechten van de mens werden in de constitutie vastgelegd die tevens de competentiegrenzen tussen de drie machten trok. Er bestond op papier een bescheiden democratie gebaseerd op beperkt mannenkiesrecht. Toen in 1838 de belangrijkste *nationale* wetboeken werden ingevoerd, memoreerde Thorbecke de eis tot codificatie die de staatsregelingen sinds 1798 hadden gesteld (*Historische schetsen*, 1860, 38).

De oudste constituties hebben een enorme invloed op het rechts- en cultuurleven van de Nederlandse natie uitgeoefend. Ze zijn onderschat door historici die er slechts een verdorven vrucht van de revolutie in konden zien, of wier gebrek aan rechtskennis er de betekenis van verhinderde te schatten. De snelle opeenvolging der grondwetten (1801, 1805, 1806, Inlijving)

heeft het zicht op '1798' eveneens vertroebeld. De visie op Nederland als een constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje zal wel mede debet zijn aan het feit dat het eerste deel van de 'kleine serie' der Rijks geschiedkundige publicatiën, getiteld *Ontstaan der grondwet*, in 1908 werd gewijd aan de grondwet van 1814. Uitgever ervan was H. T. Colenbrander die met zijn grootse dissertatie over *De Patriottentijd* een nieuwe impuls had gegeven aan de bestudering van dat verguisde tijdvak.

Het heeft sindsdien nog bijna driekwart eeuw moeten duren voordat aan de totstandkoming van de staatsregelingstekst van 1798 een adequate bronnenuitgave kon worden gewijd. Ze omvat nu zes kloeke delen: het plan van constitutie-1796 nam één band in beslag, het ontwerp van constitutie uit 1797 vergde er drie (*BMGN* (1986) 247-249). De jurist, magistraat en rechtshistoricus De Gou heeft deze immense taak belangeloos op zich genomen. De editietechniek is voor de finale twee delen in grote lijnen dezelfde gebleven. Zowel gedrukte als geschreven stukken zijn opgenomen die betrekking hebben op de totstandkoming van de tekst van de staatsregeling zoals die in mei 1798 werd afgekondigd. Discussies in de Nationale Vergadering, de archieven van de tweede en derde constitutiecommissies bestaande uit de notulen maar ook interessante akten van de subcommissie voor de overzeese handel en bezittingen en van de externe adviescommissie voor financiële en fiscale aangelegenheden — buitengewoon belangrijke stukken.

Pièce de résistance zijn natuurlijk de archivalia die betrekking hebben op de Franse bemoeienis met de totstandkoming van de tekst van de eerste Nederlandse staatsregeling. Daarover zijn in het verleden heel wat gissingen gemaakt. De oppervlakkige dissertatie van Verhagen kreeg in Nederland enige bekendheid, maar de uitstekende *Inaugural-Dissertation* van Bauer bleef helaas obscuur¹. Dankzij de pioniersarbeid van Bauer en dankzij de systematische archief-exploratie van De Gou staan de historici nu de relevante bronnen ter beschikking om tot een afgewogen oordeel in deze kwestie te komen.

De editie is zorgvuldig geschied, zij het dat de lezer wel de moeite moet nemen de structuur van de uitgave eerst te doorgronden. Dat vind ik bij deze complexe materie geen bezwaar, nu de lezer geholpen wordt door gedetailleerde indices en door een uitvoerige, maar toch sobere, inleiding waarin De Gou met grote kennis van zaken de betrokken hoofdrolspelers in hun politieke context plaatst: een waardevol stuk geschiedschrijving waarvan ieder die zich met deze periode bezighoudt, de vruchten kan plukken. Hier en daar proeft men de terughoudendheid van de editor. Het valt toch, bijvoorbeeld, wel op dat er nogal wat stukken zijn herdrukt die Colenbrander al had opgenomen in zijn *Gedenkstukken* (in de 'grote serie' van de RGP). *Habent sua fata libelli!* Het is evident: ten eerste, dat Colenbrander uitermate slordig en partijdig-kieskeurig is geweest, en ten tweede, dat hij veel relevante stukken niet heeft gekend of onbenut heeft gelaten. De Valk heeft de bewerking van de jaren 1813 tot 1840 der *Gedenkstukken* aldus gekwalificeerd: 'Het gaat hier bepaald niet om het beste deel van de uitgave. De bewerking van de stukken is vaak slordig en grof. De implicatie daarvan, als zouden de eerste delen zoveel beter zijn geweest, is onjuist². Het is dan ook een wijs besluit geweest om de relevante stukken, ook al waren die eerder door Colenbrander uitgegeven, hier gecorrigeerd af te drukken. Het gaat trouwens maar om opvallend weinig stukken!

Eén aanmerking heb ik toch te maken. Het is jammer dat de definitieve tekst van de staatsregeling-1798 *niet* is herdrukt zoals dat op handzame wijze wel is gebeurd met het plan-1796 en met het ontwerp-1797. Weliswaar is thans die tekst tamelijk gemakkelijk bereikbaar in Van Hasselts *Verzameling van Nederlandse staatsregelingen en grondwetten*, maar dat gemak hoeft hier niet voort te duren en elders ter wereld zal men er nu al moeite mee hebben.

Een waar monument is met deze uitgave opgericht. Laten de geschiedschrijvers er, zeker in 1995 of 1998, dankbaar gebruik van maken. Moge het de editor gegeven zijn de opdracht om ook de bronnen voor de constituties van 1801 en volgende te bewerken spoedig te voltooien.

A. H. Huussen jr.

1 D. R. C. Verhagen, *L'influence de la Révolution française sur la première constitution hollandaise du 23 avril 1798* (Thèse Université de Paris, Faculté de Droit; Utrecht, 1949); K. F. Bauer, *Der französische Einfluss auf die Batavische und die Helvetische Verfassung des Jahres 1798. Ein Beitrag zur französischen Verfassungsgeschichte* (Inaugural-dissertation Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Juristische Fakultät; s. 1., 1962).

2 J. P. de Valk, "Eene geschiedenis door bescheiden". De *Gedenkstukken* van H. T. Colenbrander nader beschouwd', *Theoretische Geschiedenis*, XVII (1990) 411-431 (citaat 425).

H. Vossen, e. a., ed., *Vrouwen tussen grenzen. Limburgse vrouwen in de 19e en 20e eeuw* (Roermond/Venlo: Stichting Limburgse vrouwenraad en werkgroep emancipatiebeleid/Van Spijk, 1990, 160 blz., f19,50, ISBN 90 6216 165 0).

De Limburgse vrouwenraad en de werkgroep Emancipatiebeleid Limburg wilden niet achterblijven om ook voor hun provincie een bundel vrouwengeschiedenis te verzorgen. Een schitterend idee, maar de redactie ondervond spoedig dat gepubliceerde literatuur en deskundige onderzoekers op dit thema in aantal beperkt waren. Deze bundel voorziet dan ook in een grove leemte en is van harte toe te juichen. De vorm waarin het boek is opgezet en geschreven zal veel mensen aanspreken die zich bij de Limburgse geschiedenis betrokken voelen. Juist door de bundeling van veel niet eerder gepubliceerd onderzoek is het boek wetenschappelijk ook zeer interessant.

Aantrekkelijk in de opzet is de aandacht voor het specifiek Limburgse. De uitzonderlijke positie van de provincie in Nederland heeft men positief benut. Reeds in de titel worden we meegevoerd te kijken vanuit het eigen perspectief van de Limburgse bevolking. Annelies Dassen neemt dit bijvoorbeeld duidelijk als vertrekpunt in haar bijdrage over Limburgse dienstmeisjes in België.

Ten tweede krijgt het katholicisme bijzondere nadruk. De artikelen sluiten aan bij de vraag hoe de verwevenheid van de Limburgse samenleving met het katholicisme in de levens van vrouwen doorwerkte. Ingrid Evers laat bijvoorbeeld voor de Société de charité des dames de Maastricht zien dat het katholicisme een inspiratiebron kon zijn om een gezamenlijke bijdrage te leveren aan een christelijke samenleving. Zij constateert daarbij een toename van voorwaardelijke hulp. Carla Weijers verduidelijkt in haar artikel over mijnwerkersvrouwen dergelijke voorwaardelijke bijstand met de interessante metafoer van een katholieke medaille met twee zijden: verzorging en beheersing. Weijers signaleert bovendien dat nadruk op de verantwoordelijkheid van de vrouw voor de ideale situatie in gezin en samenleving voor veel vrouwen tot grote dilemma's leidde. De keuzes die gemaakt moesten worden, gingen volgens Weijers eerder gepaard met schuldgevoelens dan opstandigheid ondanks dat vrouwen zich niet alles lieten welgevallen.

In het algemeen valt verder op dat de schrijfsters zich terdege bewust zijn van mogelijke verschillen tussen vrouwen. De bundel behandelt dan ook als derde rode draad historische situaties waarin (groepen) vrouwen voor andere (groepen) vrouwen werkten. Des te jammer is het dat niet in alle artikelen beider perspectief kon worden uitgewerkt. Janneke Riksen kon